

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Myroslav Shkandrij. Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956. – Yale University Press, 2015. – 331 p.

Назва монографії Мирослава Шкандрія чітко вказує на об'єкт і напрями його дослідження. Хронологічно ця книжка обіймає той історичний відрізок часу, який, попри відносну історичну близькість та величезну кількість наукових студій, і далі потребує серйозного аналітичного (пере)осмислення. Чимало непрояснених і “незручних” питань щодо Другої світової війни не лише постають у контексті геополітичних перипетій на європейській частині світу, а й пов'язані зі “внутрішніми” українськими проблемами, зі складними подіями навколо й усередині українського націоналістичного середовища й національно-визвольного руху загалом. Зрештою, як неодноразово вказує сам дослідник, складні історичні процеси по-особливому зачепили українську політичну еміграцію, а також “західну” і “східну”, нерадянську і підрадянську Україну.

Відлуння Другої світової війни породжує багато художніх текстів і культурних полемік, які апелюють до офіційних і альтернативних трактувань історії, радикального та звичного досвіду, колективної та приватної пам'яті. Наскільки складними для українців були виклики ХХ ст., пов'язані з численними окупаційними періодами, настільки ж “складні” біографії й тексти українських письменників. Слід зазначити, що книжка М. Шкандрія повсякчас демонструє зважений тон викладу, помітну інтенцію врахувати максимальну кількість подій та обставин, а логіка його дослідження вкладається в “мейнстрімну” картину європейської міжвоєнної історії.

У вступі до презентованої монографічної праці політика, ідеологія та культура заявлені як чинники, що елімінують один одного. У центрі уваги – український націоналізм, репрезентований ОУН (від заснування 1929 р. до її чергового розколу та поступового згасання) та спадщиною Д. Донцова, а також проза, поезія та есеїстика семи письменників-симпатиків націоналістичного руху, дописувачів до “ЛНВ” / “Вісника” (С. Маланюк, О. Теліга, Л. Мосендз, Олег Ольжич, Ю. Липа, У. Самчук, Юрій Клен).

Важливий акцент, який зроблено у вступі, стосується націоналізму й модернізму. На думку М. Шкандрія, творчість згаданих сімох українських авторів слід розглядати в контексті не лише націоналізму, а й модернізму. Такий підхід, як зазначає дослідник, кидає виклик усталеному погляду на розвиток українського модернізму, позаяк змінює конвенційну критичну думку, яка провела чітку лінію між поствоєнним модернізмом і літературою 1930-х рр. У цьому сенсі М. Шкандрій поділяє позицію дослідників, котрі вказували на тісний зв'язок між націоналізмом і модернізмом (Е. Джентіле, П. Фрітцше, Л. Кьопнік), а також спирається на доробок тих авторів, хто вивчав питання про взаємодію модернізму й фашизму (Р. Гріффін, Б. Тейлор, В. ван дер Вілл).

Ще один аспект зі вступу, дуже важливий для розуміння історичних реалій та культурних сенсів міжвоєнного часу, стосується українського питання напередодні війни. Ідеться про можливість появи на тодішній карті світу української держави і про відповідні сподівання українців, відображені не лише в політичних поглядах та акціях, а й художніх творах. М. Шкандрій слушно

зауважує, що міжвоєнна українська політика й література пронизані дилемами цієї ситуації.

Як указує сам автор, виклад його монографічного матеріалу ділиться на три блоки. Перший описує піднесення ОУН, її стосунки з міжвоєнною польською державою й українською спільнотою; другий досліджує ОУНівську ідеологію та погляди Д. Донцова; третій блок присвячений художній та есеїстичній творчості провідних українських письменників, без розуміння якої, вважає дослідник, неможливо пояснити те, як українська націоналістична організація розвивала й поширювала свою політичну й культурно-ціннісну програму. Звісно, праця М. Шкандрія охоплює значно більшу кількість тем, ідей, процесів, які впливали на долю та культуру народів Європи.

Перший розділ під назвою “Політика” складається з підрозділів “Міжвоєнний націоналізм, 1922–1938” і “Війна та післявоєнні роки, 1939–1956”. Розділ насичений фактажем про важливіші політичні та громадянські конфлікти, про нюанси легального, напівлегального й нелегального становища українців у межах чужоземних держав.

Перший підрозділ більшою мірою стосується українців і українського націоналізму в Галичині. Тут натрапляємо на розповідь про УНДО (і газету “Діло”), Ольгу Бесараб (закатовану поляками 1924 року), про Мілену Рудницьку, Степана Бандеру, про справи Івана Бабія й Сидора Твердохліба, замаху українського підпілля на польських та радянських діячів. Автор книжки відстежує причини та наслідки цих та інших подій, подає фрагменти біографії низки персоналії.

Другий підрозділ розпочинає тема Карпатської України, урахування якої вкрай важливе для розуміння тогочасних політологічних, публіцистичних і навіть художніх текстів. Після того, як восени 1938 р. Чехословаччина визнала автономію Карпатської України, ідея створення великої незалежної української держави набула в очах багатьох українців та їхніх європейських прихильників доволі реальних перспектив. М. Шкандрій детально

висвітлює обставини цієї події, реакцію на неї СРСР, Польщі, Румунії, Угорщини, представників західноєвропейської преси та українських організацій. По-своєму розвивалися українсько-німецькі відносини й відносини всередині націоналістичного руху до й після розколу ОУН, про що також згадує дослідник. М. Шкандрій урахує й такі події, як конференції ОУН, протистояння поляків і українців на Волині, операція “Вісла”, поява опозиції в таборі ОУН-б та боротьба між трьома гілками ОУН в еміграції, і зрештою трагічні наслідки ворожої агентури в лавах ОУН.

Другий розділ “Ідеологія” містить підрозділи “Дмитро Донцов” і “Організація українських націоналістів”. У ньому висвітлено широкий спектр ідей, обговорюваних представниками української націоналістичної думки та їхніми опонентами. У цьому сенсі серед ідеологів українського націоналізму не існувало єдиного ставлення до терору, екстремізму, фанатизму, українських традицій, фашизму, гітлеризму, суспільної ієрархії, майбутнього державного устрою тощо. Аналізуючи ці та інші аспекти теоретичних засад націоналізму, М. Шкандрій звертається до позицій багатьох тогочасних авторів (Д. Донцов, І. Кедрин, В. Мартинець, Д. Андрієвський, М. Сціборський, Є. Онацький, О. Ольжич, Ю. Вассиян, Я. Оршан, М. Ніцкевич та ін.), аналізує публікації в таких періодичних виданнях, як “Сурма”, “Розбудова нації”, “Самостійна думка”, “Пробоем”, “Український голос”, “ЛНВ” – “Вістник” (Львів) та ін.

Окремо автор зупиняється на постаті представника мельниківської ОУН Юрія Бойка (справжнє прізвище – Блохин), який під час і після війни відіграв важливу роль у націоналістичній інтелектуальній саморефлексії. Ю. Бойко – автор “Основ українського націоналізму” (1951) – критикував Д. Донцова й долучався до дискусій, інспірованих діячами МУРу. Шкандрій робить висновок, що писання Бойка стали індикатором змін у післявоєнній націоналістичній ідеології, вирізняючись новою інтонацією, відсутністю емоційних кліше та увагою до індивідуальної свідомості.

“Міф” – це назва третього розділу, до якого ввійшли підрозділи “Націоналістична література між міфом і модернізмом” та “Палінгенетичний міф”. Тут українську літературу, яка розвивалася поза межами СРСР і асоціюється з націоналістичною, вістниківською та “пражанською”, автор розглядає під кутом зору націоналістичної модернізації та міфологізації. Обидві проблеми (особливо міфотворчу) українські літературознавці висвітлювали неодноразово, проте М. Шкандрій прагне розширити історико-культурне та інтерпретаційне поле цього дискурсу.

Автор презентованого дослідження звертається до опонентів вістниківського світогляду і, що особливо цікаво, – до діяльності львівських “лівих” митців і критиків. Він говорить про дискусії навколо авангарду та модернізму в міжвоєнному творчому середовищі Львова, а також про те, що тогочасний націоналізм, існуючи серед мистецької творчої атмосфери, не відокремлював себе від новітніх арт-тенденцій, і лише з кінця 1930-х перейшов на антимодерністичну риторіку.

Палінгенетичний міф як візію духовно-психологічної трансформації людини/ національної спільноти М. Шкандрій розглядає, звертаючись до авангарду, модернізму, міжвоєнних ідеологій, філософських творів. Він нагадує, що “реакційність” (і такі її витoki та вияви, як, приміром, дарвінізм) була невід’ємною частиною модерністських течій і відповідно – європейських націоналістичних проєктів. Відслідковуючи міфотворчі стратегії націоналізму, він звертається до терміна “реакційного модернізму” (Дж. Герф), який позначає одночасну прихильність до модерної технологічності та архаїки.

Розділ “Література” – це шість підрозділів про життя і творчість О. Теліги, Л. Мосендза, Олега Ольжича, Ю. Липи, У. Самчука, Юрія Клена, Д. Гуменної. Залучаючи архівні матеріали, статті міжвоєнної періодики, урахувуючи розвідки українських і зарубіжних учених, М. Шкандрій не лише аналізує художній, есеїстичний та науковий доробок провідних українських літераторів, а й відстежує еволюцію їхніх поглядів на політику, культуру й історію, їхні стосунки з МУРом, ставлення до ОУН та ідеологем українського націоналізму, рецепцію української та зарубіжної літературної класики. Особливу увагу він приділив таким книжкам, як “Засів”, “Відплата”, “Останній пророк” Л. Мосендза, “Бій за українську літературу”, “Українська раса”, “Призначення України”, “Розподіл Росії”, “Українська доба”, “Козаки в Московії: роман з XVII століття”, “Нотатник” Ю. Липи, “Кулак”, “Марія”, “Гори говорять”, “Юність Василя Шеремети”, “Ост: Роман у трьох томах” У. Самчука, “Пригоди архангела Рафаїла” Юрія Клена, “Хрещатий яр” і щоденникові записи Д. Гуменної.

У висновках до монографії М. Шкандрій наголошує на тому, що міжвоєнний український націоналізм – явище неоднорідне, і відповідно, доволі різними були пов’язані з ним наративи. Подана картина великого сплетіння політичних та культурних тенденцій 20–50-х років ХХ ст. пізнавальна не лише для “західного” читача, якому передусім адресована ця книжка. Вона дуже чітко підводить до думки про потребу детальнішого й новішого погляду на низку теоретичних та історико-літературних проблем українського літературознавства.

Олеся Омельчук
м. Київ

Отримано 2 травня 2018 р.